

ACUDITS GRECS SOBRE UNIVERSITARIS. EL *PHILOGELOS* I ELS PROBLEMES DE TRADUCCIÓ DEL TERME ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΌΣ A LES LLENGÜES MODERNES

MONTSERRAT CAMPS GASET
Universitat de Barcelona
mcamps@ub.edu

RESUM

El *Philogelos*, escrit en grec pels volts del segle IV, és l'únic recull que ens ha arribat d'acudits que probablement provenen del l'època d'August. Gairebé un 40% tenen com a protagonista un *scholastikós*. Aquest article tracta del personatge i del seu paper en els acudits, com a estudiant universitari, professor absort o advocat poc pràctic. Una comparació de diverses traduccions modernes del *Philogelos* mostra la dificultat de trobar un terme adequat per a l'*scholastikós* sense perdre la gràcia dels acudits, ja que les llengües modernes accentuen o bé el significat professional del terme o bé l'estupidesa del personatge.

PARAULES CLAU: *Philogelos*, Humor antic, Traducció, Filòlegs grecs

GREEK JOKES ON UNIVERSITY SCHOLARS: THE *PHILOGELOS* AND THE PROBLEMS IN TRANSLATING THE WORD ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΌΣ INTO MODERN LANGUAGES

ABSTRACT

The *Philogelos*, written in Greek around the 4th century AD, is the only surviving collection of jokes dating probably from the Augustean era. Almost 40% of the jokes it contains involve a *scholastikos*. This paper focuses on this character, and his role in the jokes: as a university student, an absent-minded professor or an unpractical lawyer. A comparison of different modern translations of the *Philogelos* shows the difficulty of finding a suitable form for *scholastikos* without losing the humour in the jokes, since modern languages usually stress either the professional meaning of the word or the stupidity of the character.

KEY WORDS: *Philogelos*, Ancient humour, Translation, Greek scholars

En el recull d'acudits i facècies escrit en llengua grega, d'època imperial, intítulat *Philogelos*, o sigui, "amant del riure", més de la meitat tenen com a protagonista un *σχολαστικός*. L'obra, segons els manuscrits, aplega un nombre variable d'acudits, (alguns són variants del mateix), però en conjunt se'n poden comptar uns 265,¹ dels quals un 40% tracten d'aquest personatge: són els 103 primers, juntament amb uns sis o set més afegits al final de l'obra.

---

¹ Les principals edicions crítiques són la de Boissonade (1848) i Eberhard (1869), Thierfelder (1968), amb traducció alemanya i comentari, i la més moderna de Dawe (2000). Per la recensió curta i llarga i la tradició textual, cf. Brodersen (2016: 111-117).

El terme *σχολαστικός* deriva de *σχολή* “temps lliure, oci”, i designa aquells que, com que tenen temps lliure perquè no es dediquen a feines manuals o artesanals, es consagren a l'estudi. Es un terme usat a partir de l'època hel·lenística (el primer ús és d'Aristòtil) i s'atribueix als qui han fet tots els estudis acadèmics, i particularment els dedicats a la retòrica i les lleis. En època cristiana, esdevé un epítet d'alguns autors, fins al s. VII, mentre que a l'Edat Mitjana acaba designant l'estudi filosòfic, amb Anselm de Canterbury i Tomàs d'Aquino i, per als nostres dies, l'escolàstic és aquell que segueix els mètodes medievals de raonament filosòfic.

L'*σχολαστικός*, doncs, no és ni pròpiament un advocat ni un filòsof, ni un teòleg, sinó un acadèmic, un estudiós. És el context allò que n'especialitza la dedicació acadèmica o els estudis, i hi ha diverses teories sobre l'abast exacte² del que s'estudiava en el món antic. Es considera generalment que designa el qui ha superat tots els graus acadèmics o, almenys, que es troba en un estadi avançat dels estudis, generalment per arribar a ser advocat, però també per ser orador o mestre d'aquesta mateixa *σχολή*,³ o sigui, professor. Al segle V hi ha inscripcions en què apareix al costat d'un nom propi, de manera que es pot considerar un terme tècnic, com un títol, més que com la definició d'un ofici.⁴

Tanmateix, el terme va assolir, en època imperial, connotacions burlesques i despectives, que coexistien amb l'ús tècnic. Així, Plutarc parla del jove Ciceró com un tal “grec i *σχολαστικός*, paraules que acostumen fer servir els més incultes”,⁵ i en un altre text il·lustratiu, el d'Epictet segons les dissertacions d'Arrià, es parla d'aquell “ésser de qui tothom fa burla”.⁶

Com a mínim aquests dos textos indiquen que, ja al segle II, el terme *σχολαστικός*, que designava efectivament estudis de caràcter filosòfic (en el cas d'Epictet) o retòric (en el cas del Ciceró de Plutarc), tenia connotacions pejoratives entre la gent de pocs estudis o en la vida quotidiana, però la

² Roueché (2004) considera que l'*σχολαστικός* és el qui ha acabat tots els cursos d'educació acadèmica per tal d'esdevenir advocat.

³ Cf. Bremmer (1997) p. 17 i Roueché (2004), comentari IV 22.

⁴ Roueché, *ala*2004 **68,69, 238**, de finals del s. V i principis del VI, i **42**, de mitjan segle V. Cf. el comentari a aquestes inscripcions.

⁵ καὶ τὸν γε πρῶτον ἐν Ῥώμῃ χρόνον εὐλαβῶς διῆγε καὶ ταῖς ἀρχαῖς ὀκνηρῶς προσήει καὶ παρημελεῖτο, ταῦτα δὴ τὰ Ῥωμαίων τοῖς βαναυσοτάτοις πρόχειρα καὶ συνήθη ῥήματα, Γραϊκὸς καὶ σχολαστικὸς ἀκούων Plu. *Cic.* 5, 2.

⁶ ὄρας οὖν, ὅτι σχολαστικόν σε δεῖ γενέσθαι, τοῦτο τὸ ζῶον οὐ πάντες καταγελῶσιν, εἴπερ ἄρα θέλεις ἐπίσκεψιν τῶν σαυτοῦ δογμάτων ποιεῖσθαι. (Epictet Arr. 1.11.39) Aquí Ortiz García (1993) tradueix *σχολαστικός* per *discípulo*, en la línia de la traducció dels *σχολαστικοί* de la *Vita Aesopi*. No ho considerem una traducció afortunada. El terme en tot cas potser es refereix a ser deixeble del qui fa preguntes en el diàleg, però el context tampoc afavoreix aquesta interpretació. El sentit més comprensible seria estudiant, o estudiós, o usar una perífrasi: “també cal que et dediquis als estudis”. Tampoc no s'entén gaire, en la traducció, l'al·lusió a la burla referida als deixebles només pel fet de ser-ho, s'entendria millor referida a homes de lletres, estudiosos, estudiants o professors.

consideració negativa, i sobretot burlesca, dels estudiosos, o sigui, dels qui dediquen el temps a l'estudi perquè no necessiten dedicar-se a treballs manuals, ve de molt abans, encara que no es defineixi amb el terme de σχολαστικός. Tota la comèdia *Els núvols* d'Aristòfanes gira al voltant d'aquesta consideració i de la comicitat que provoca el contrast entre els sofistes del φροντιστήριον, dedicats a contemplar les estrelles o a considerar qüestions fútils com si fossin abstruses elucubracions fonamentals, i la ignorància taujana del pobre Estrepsíades que intenta trobar-hi, debades, la solució als seus problemes econòmics.⁷ Hi ha d'altres antecedents: Teofrast, que no dedica cap dels seus *Caràcters* a l'home de lletres, inclou trets del personatge en la descripció de l'ἀναίσθητος (l'insensible o el taujà),⁸ que després es retroben en algun dels acudits del *Philogelos*.⁹

El terme concentra, doncs, la burla sobre (o contra) els universitaris, però no és exclusiu. En el mateix *Philogelos* trobem un acudit (nº 197) on el protagonista és un γραμματικός, és a dir, el que més s'acosta a un filòleg, que no queda gaire més ben parat que els σχολαστικοί i que podria ser-ne perfectament sinònim¹⁰. De fet, la sàtira romana també s'havia ocupat del professor,¹¹ i la crítica als sistemes d'ensenyament escolars no devia pas ser inhabitual¹², sobretot en allò que tenien de repetitiu i avorrit, trets que es reproduïen molt bé en la tradició posterior.¹³ El qui té estudis, que per als antics inclouen la retòrica, té també una

⁷ I que té una idea digna dels millors acudits del *Philogelos*: a Ar. Nu. 779-782 Estrepsíades es vol penjar per evitar els plets per deutes. Cf. acudit nº 109: "Un babau havia sentit que els judicis de l'Hades eren justos. Quan es va veure processat, es va penjar".

⁸ *L'editio princeps* de 1605 inclou només 28 acudits, amb traducció llatina, tots ells de l'σχολαστικός, i a més es dedica a aplegar altres textos crítics contra els acadèmics, un dels quals és aquest caràcter de Teofrast, que l'anònim comentarista tradueix per *stupidus* i identifica amb els estudiosos. Encara que no consta l'autor dels comentaris o les traduccions d'aquesta edició, s'han postulat dos autors possibles, Marquard Freher i Melchior Goldast, cf. Thierfelder (1968: 146-147).

⁹ Thphr. *Char.* 14.6: "quan rep alguna cosa i ho desa, després ho busca i no és capaç de trobar-ho", cf. *Philogelos* 16: "Un profesor estava buscant un llibre des de feia dies sense gaire èxit. Després, un dia que estava menjant enciam i tenia la mirada perduda cap a un racó, es va adonar que el llibre era allà. Més tard, va anar a veure un amic que estava molt trasbalsat perquè havia perdut un vestit de mudar. —No t'amoïnis— li va dir —vés a comprar uns quants enciams i menja-te'ls mirant cap al racó, i trobaràs el vestit!"

¹⁰ "Quan van preguntar a un filòleg incompetent com es deia la mare de Príam, ell, que no en tenia ni idea, va contestar: «Nosaltres, per respecte, li diem senyora»"

¹¹ Juvenal VII, 233-236 es burla de l'ensenyament, i Suetoni (*Tib.* 70, 3) presenta exemples de les preguntes dels gramàtics. Cf. Kaster (1984).

¹² Convé recordar que els pretesos (i desconeguts) autors del *Philogelos*, Hierocles i Filagri, són, segons els manuscrits, γραμματικοί, cosa que no impedeix que s'hi incloguin acudits contra el "professor de lletres".

¹³ Juntament amb els 28 acudits de l'σχολαστικός, l'edició de 1605 publica un breu text de Petroni, *Satyra Scholastici hominis character*, de l'humanista francès del s. XVI, bisbe de Carpentras, Jacques Sadolet, *De liberis recte instituendis, descriptio Scholastici*; de l'humanista protestant alemany de finals del s. XVI Johannes Sturm, *Institutio Principis, notatio inepti*

manera d'expressar-se que reflecteix les lectures, un determinat estil (més o menys ampul·lós), un vocabulari per a molts incompreensible, i sobretot una lògica que no és la de la gent normal i corrent. El contrast entre aquesta manera de ser provocada per l'estudi i la manera d'expressar-se i d'actuar de la societat que no en té era, i és, motiu d'humor i de crítica.¹⁴

Tornant a *Ἰσχυολαστικός*, s'ha proposat també que aquesta figura, tal com apareix als acudits, estigui emparentada amb la comèdia i el mim, o sigui, amb el teatre, i això en consonància amb la possible representació o recitació oral de les facècies.¹⁵ El recull del *Philogelos* tal com el tenim es deu, en realitat, a la tradició manuscrita, que ha transmès diversos aplecs d'acudits, amb variants, però difícilment es pot postular que existís com a tal, com a obra completa i creada expressament per un autor amb la finalitat de redactar una obra sencera.¹⁶ És cert que tenim testimonis del concepte de "recull d'acudits" en les obres de Plaute, on Gelasimus consulta els seus llibres (suposem que de facècies, pel nom del personatge), o Satyrio els vol donar a la filla com a dot,¹⁷ però no se'ns n'ha conservat cap. L'únic recull d'acudits que tenim és aquest, escrit en grec, per bé que amb referències al món llatí, i, per les notables diferències entre manuscrits, podem pensar que era un compendi al qual s'afegien progressivament noves facècies, i no una obra que hagués estat concebuda, d'entrada, per un autor¹⁸ com un tot acabat i amb una voluntat d'obra global. Els acudits hi estan aplegats en raó del protagonista, sigui *Ἰσχυολαστικός*, o l'abderita, o el malhumorat, o el personatge amb halitosi, o el metge, o l'avar, etc., no en raó del tema de cada acudit, que es pot repetir de vegades amb lleugeres variants o per atribució a una altra categoria. Tot això posa de manifest que no hi havia una voluntat inicial de composició de l'obra com a conjunt.

magistri; i del cavaller, humanista i reformador alemany del s. XVI Ulrich von Hutten, *Notatio Philosophi*. Es tracta, doncs, d'una obreta dedicada a la crítica del sistema educatiu i dels acadèmics.

¹⁴ Entre els molts testimonis antics de crítica o de burla d'una determinada manera de parlar i d'abordar els estudis és imprescindible citar l'obra de Llucià, el *Preceptor dels Oradors* (*Rh. Pr.*).

¹⁵ El lèxic de la Suda és l'únic que atribueix el *Philogelos* a un tal Filístion, que Reich (1903: 589-91) identifica amb un autor de mims del mateix nom, del segle I. Encara que aquest nom no apareix en tota l'obra, és molt probable que una primera versió del recull o d'alguns acudits fos efectivament molt anterior al segle IV, cf. Andreassi (2004: 37-41).

¹⁶ Sobre la redacció i composició del *Philogelos*, vegeu Beard (2014: 186-194), Thierfelder (1968) 11-15 i Andreassi (2004: 17-18).

¹⁷ *Stichus* acte 3 escena 2 vv. 1-5 i *Persa* 389-396. Cf. Bremmer (1997: 16) i Andreassi (2004: 21-22).

¹⁸ L'obra està atribuïda, en la tradició textual, a Hierocles i Filagri, personatges dels quals no se sap res. Els primers editors identificaren, sense cap raó històrica, aquest Hierocles amb el filòsof pitagòric del mateix nom i de vegades editen el *Philogelos* amb les obres del filòsof.

L'σχολαστικός del *Philogelos* apareix com un caràcter típic, no un personatge amb noms i cognoms¹⁹, sinó un personatge característic, que engloba un conjunt de trets, i no un protagonista amb biografia i psicologia pròpia.²⁰ Es tracta de l'estudiós, l'acadèmic, dedicat a les seves coses, per a qui la realitat és estranya i a la qual aplica la seva pròpia lògica, que condueix normalment a l'absurd, però que moltes vegades posa en evidència --sempre *malgré lui*-- la incoherència de la mateixa realitat, o hi apunta una crítica.²¹ Coneixedor només d'una part del món, la que ha obtingut gràcies als estudis, no està familiaritzat amb els recursos de la gent normal i corrent, no s'integra en les situacions més quotidianes i no interactua amb els seus veïns, amics i coneguts seguint les mateixes regles de discurs i les mateixes convencions que regeixen en la societat, per bé que la seva actitud i aparença sigui la d'un ciutadà normal que pretén fer coses normals. La comicitat, però també la reflexió, sorgeixen de la col·lisió entre la seva lògica i la seva visió del món, abstracta i solipsista, i el sentit comú pragmàtic o la demostració empírica de la crua realitat.²² La mateixa obra recull la consciència pròpia de la mala reputació: alguns σχολαστικοί reconeixen que els anomenen babaus, amb raó.²³

Per això la traducció del terme resulta tan difícil. Encara que puguem considerar l'σχολαστικός com un tipus, ho és en tant que protagonista del acudits, però el context no és homogeni. Hi ha diferències en la mena de professió o d'entorn familiar en què es troba, cosa que si bé causa dificultats a l'hora de traduir, pot servir, al mateix temps, de referència. Tenint en compte que els acudits són independents, encara que formin part del mateix recull, el personatge es pot dedicar a diferents oficis o ocupacions, i pot tenir també edats diferents. Fins i tot podria correspondre a nivells d'educació diferents, és a dir,

---

¹⁹ Tot i que s'esmenta un sol nom propi, Demeas, que és precisament habitual de la comèdia.

²⁰ «Er ist der Typ des Erz-Dummkopfes, des pedantischen, gar nicht unsympathischen "Denkers", der mit messerscharfer Logik schlussfolgert –nur eben völlig falsch, weil er in seiner Zerstretheit, Beflissenheit oder vermeintlichen Geistesschärfe von allem Gebrauch macht, nur nicht vom gesunden Menschenverstand», Weeber (2006) 46. També Thierfelder (1968) 18 considera que el terme descriu la qualitat essencial de la ruqueria, o que és sobretot una figura anònima, cf. Andreassi (2004: 49).

²¹ La millor anàlisi dels acudits del *Philogelos* en el seu context històric i social és la de Beard (2014: 194-201), que observa com, a través de la burla, es posen de manifest l'esclavatge, les diferències econòmiques, les estructures familiars patriarcals, la incertesa jurídica, les qüestions d'identitat, etc. Sobre el context social del *Philogelos*, cf. Löwe (1981: 92-94) i sobre el religiós, Braccini (2016).

²² Potser l'acudit que més sorprèn la mentalitat moderna és el nº 57: „Un estudiant va tenir un fill amb una esclava, i el seu pare li va aconsellar que el matés. L'estudiant, però, li va dir: «primer mata tu els teus fills i després vine a aconsellar-me que em desempallegui dels meus! »“. Els fills no desitjats (i especialment els fills d'esclaves, que no tenien cap dret cívic) depenien exclusivament de la voluntat del *pater familias* que en podia decidir l'abandonament, la venda com a esclau o directament la mort.

²³ Nº 43 (traduït a la nota següent) i nº 15. El terme grec per babau aquí és μῶρος.

es podria tractar o bé d'un estudiant de cursos superiors o bé d'un llicenciat que ha acabat els estudis i exerceix una professió, ja sigui d'orador, de mestre, d'advocat o de metge. Vegem-ho amb més detall:

En alguns acudits, l'edat de *ἰσχυρολαστικός* sembla prou jove per estar estudiant i fins i tot per dependre dels seus pares. Així, a l'acudit 43 el personatge espera que arribi la seva barba²⁴, mentre que al n° 86 es defensa davant del seu pare com ho faria un jove rebel. Són molts els acudits que esmenten els pares vius de *ἰσχυρολαστικός* (n° 13, 24, 36, 49) o la seva relació amb els pares (n° 38, 53, 54, 57), o fins i tot amb els avis (n° 67), cosa que fa pensar en una edat més aviat jove, com si es tractés d'un estudiant. Que posseeix llibres ho confirmen els núm. 9, 16, 17, 53, amb el tòpic de la utilitat/inutilitat dels llibres (i dels estudis) i la reticència dels pares davant el fill que es dedica a les lletres (n° 55)²⁵, o la inconsciència (i poques ganes d'estudiar) d'algun jove que prefereix jugar a gladiadors abans que llegir (n° 87). En algun cas, s'esmenten els pares dels amics (n° 69). En canvi, en d'altres acudits, *ἰσχυρολαστικός* és prou gran per tenir un fill soldat i, per tant, suposem que ja no es tracta pròpiament d'un estudiant, sinó d'un "llicenciat" (n° 65), o és ell mateix capità de soldats (n° 84), o queda molt clara la seva categoria social, com a terrinent (encara que no sàpiga res de les feines del camp) o posseïdor de béns (n° 46, 47, 50, 51),²⁶ i en alguns altres casos, es fa evident la professió a què es dedica: professor en el n° 90, metge en el n° 3 (tot i que hi ha més acudits de metges al *Philogelos* que no són qualificats de *σχυρολαστικός*), mestre d'infants (n° 61), sofista (o sigui, advocat, n° 90). *ἰσχυρολαστικός* també viatja, lluny de la terra on té la família o la casa (n° 17, 54 i 83) o pel mar (n° 80, 81, 83, 90b), acudits que es presten a reunir la burla sobre *ἰσχυρολαστικός* amb el recel dels viatges marítims. En algun altre, l'orientació professional és clarament jurídica (n° 54). En tot cas, però, en la majoria d'acudits apareixen trets propis de *ἰσχυρολαστικός* jove, de l'estudiant universitari o del llicenciat recent –i per tant,

---

²⁴ "Un universitari, en sentir que la gent li deia "ja ve la barba, oi?" se'n va anar a una porta de la muralla a esperar-la. Un altre, en saber-ne el motiu, li va dir: «amb raó ens diuen babaus. Com saps que no vindrà per l'altra porta?»"

²⁵ "Un estudiant espavilat, que no tenia diners per viure, es va vendre els llibres i li va escriure això al seu pare: «alegra't, que ja puc menjar gràcies als llibres!»". De fet, aquest és un cas que pertany a dues categories, la de *ἰσχυρολαστικός* i la de *ἑντραπέλος*, el trapella o l'entremaliat (o cap de pardals), de manera que és potser l'únic acudit en què l'estudiós és espavilat.

²⁶ n° 47: "Al cap de molt temps, un professor anà de visita a la seva propietat, al camp, i mirava com els ramats sortien cap a les pastures. Quan va sentir balar les ovelles, com era habitual, va preguntar per quin motiu ho feien. El masover, que tenia ganes de prendre-li el pèl, li va dir: "és que et saluden". Ell li contestà: «per la meva salvació! el que és per mi, ja els pots donar festa, i no cal que les enviïs a pasturar durant tres dies!»". Deu ser un dels exemples més antics d'acudits contra els de Can Fanga.

inexpert--, que comparteix desgràcies amb amics que són com ell (nº 15, 43, 69, 91)²⁷.

Tots aquests casos, però, són matisos del mateix personatge tipus, un acadèmic desconnectat del sentit comú de la realitat, i una mica (o força) inútil. L'origen del recull és controvertit, i hi ha qui pensa que sorgí de les classes baixes urbanes,²⁸ però, encara que la llengua emprada no té cap pretensió d'erudició ni de classicisme, reflecteix un tòpic humorístic que no té per què ser forçosament l'obra d'un paràsit, sinó que probablement els mateixos al·ludits hi devien trobar diversió i els devien repetir o amplificar.²⁹ De totes maneres, encara que alguns d'aquests acudits s'expliquen gairebé idènticament en altres contextos i cultures, i referits a d'altres personatges,³⁰ en el cas del *Philogelos* la comicitat s'aconsegueix precisament perquè són acudits que fan burla d'acadèmics babaus, no qualsevol altra cosa. Aquest és precisament el punt conflictiu de la traducció a diverses llengües.

El *Philogelos* ha estat objecte d'atenció des de fa segles i se n'ha fet nombroses traduccions. Sense poder ser exhaustius, perquè no hem pogut consultar totes les existents, vet aquí un quadre comparatiu de la manera com alguns traductors moderns han donat el terme σχολαστικός.³¹ El dividim entre traduccions íntegres o parcials publicades, i al·lusions en bibliografia secundària que només tradueixen acudits a tall d'exemple o reflexionen sobre el terme.

---

²⁷ Aquesta diferència entre professor o estudiant ja fou notada per Thierfelder (1968: 17), tot i que a la traducció no distingeix els termes perquè és partidari de subratllar la ruqueria del personatge com a caràcter típic.

²⁸ Bremer (1997: 18).

²⁹ Sobre la comicitat en relació als personatges implicats i al ressò social, cf. Beard (2014: 195).

³⁰ L'acudit que tots els filòlegs posen com a exemple d'acudit universal és el nº 56: «Un professor, un calb i un barber anaven de viatge. Van haver de fer nit en un paratge desconegut i van acordar fer torns de guàrdia de quatre hores per vigilar l'equipatge. El barber, a qui havia tocat el primer torn, va voler fer una broma al professor, li va afaitar la clepsa i al cap de quatre hores el va despertar. El professor, mig adormit, es passà la mà pel cap i va descobrir que era calb. Llavors va dir: «Mira que n'és de carallot, aquest barber. S'ha equivocat i en lloc de despertar-me a mi ha despertat el calb!»". Cf. Beard (2014: 185).

³¹ Ens hem limitat a unes quantes traduccions del segle XX i XXI, sense poder-les consultar totes, i hi hem afegit l'anglesa de 1741 per la singularitat del traductor. Tanmateix, l'obra va gaudir de força popularitat des del segle XVII. Vegeu un llistat de traduccions anteriors al s. XX a Thierfelder (1968: 151-154), i una excel·lent comparativa de traduccions del s. XX, molt més àmplia que la que presentem aquí, a Andreassi (2004: 43-44).

Traductor	Any	Llengua d'arribada	Terme
<i>Traduccions senceres o seleccions</i>			
[Editio princeps]	1605	llatí	scholasticus
Samuel Johnson (?)	1741	anglès	pedant/philosopher/sage [another]
Segalà	1913	català	bajà
Bubb	1920	anglès	pedant
Soyter	1959	alemany	der Studierte
Thierfelder	1968	alemany	Kalmäuser /Scholastikos
Löwe	1981	alemany	Studierter [adj. weltfremd]
Baldwin	1983	anglès	egghead
Winkler	1985	anglès	Professor
Hansen	1998	anglès	numskull
Arvaniti	1999	grec modern	σχολαστικός
Andreassi	2004	italià	cervellone
Michael Hendry	2006	anglès	pedant/professor/poindexter
Weeber	2006	alemany	Scholastikos
Braccini	2008	italià	scolastico
Zucker	2008	francès	intellectuel
Berg	2008	anglès	student dunce
González Suárez	2010	castellà	intelectual
Crompton	2010	anglès	idiot
Troca Pereira	2013	portuguès	paspalho/idiota/imbecil/pataroco
Seara-Soto	2016	gallec	paspán
Brodersen	2016	alemany	Studierter

Traductor	Any	Llengua d'arribada	Terme
<i>Altres propostes, sense traducció de l'obra</i>			
Clouston	1888	anglès	pedant/noodle
Reich	1903	alemany	Scholastikus
Hendry	2000-2006	anglès	bookworm, egghead, pedant, professor(perfesser), poindexter
Holt	2008	anglès	egghead/pedant/absent-minded professor
Beard	2014	anglès	egghead

A primer cop d'ull s'observa que la majoria de traductors utilitzen un sol terme en la llengua d'arribada per referir-se al que en grec és *σχολαστικός*, amb independència de les diferents connotacions i contextos que hem explicat abans. És l'opció més corrent i més respectuosa amb la unitat de l'obra, que, tanmateix, no devia ser unitat de composició. Alguns altres, pocs, prefereixen adequar la traducció al context que es dedueix de cada acudit.

En segon lloc, s'observen tres tendències, en línies generals: els qui conserven una traducció etimològica (*Scholastikos*, *scolastico*), els qui destaquen la idea acadèmica del terme i els qui s'inclinen definitivament per la personificació de la ximpleria.

Pel que fa als primers, el terme derivat directament del grec no conserva el mateix significat de l'original. Si, com hem vist, *l'σχολαστικός* era el qui havia fet tots els cursos dels estudis superiors, després de l'Edat Mitjana l'escolàstic designa el qui segueix una determinada filosofia i el seu mètode, a partir dels medievals, sobretot de Tomàs d'Aquino. És cert que l'escolàstica també ha estat objecte de menyspreu per part de la filosofia moderna i que el terme pot tenir un to pejoratiu, sobretot pel mètode deductiu a base de sil·logismes i per la rigidesa i minuciositat de les reflexions que poden portar a l'absurd, però no deixa de referir-se a la filosofia medieval i no a tot el món universitari o als estudis en general. Mantenir el terme en una traducció moderna obliga a explicar, en nota o introducció (com fa Arvaniti 1999 en la traducció al grec modern), en què consistia *l'σχολαστικός* antic i per què podia provocar hilaritat fer-lo protagonista d'aquestes històries. Entre els alemanys, però, el terme *Scholasticus* pot comportar una al·lusió literària afegida: és la disfressa que adopta Mefistòfil a l'escena tercera de la primera part del *Faust* de Goethe, disfressa que causa una reacció d'un cert menyspreu en Faust quan el veu

entrar, per contraposició entre el seu afany de saber i les rígides i avorrides imposicions escolars que representa el nouvingut. En tot cas, el terme, en la tradició moderna, evoca l'avorriment o la inflexibilitat mental, cosa que l'apropa al sentit antic, però en el *Philogelos* el pes no recau en el caràcter antiquat dels estudis de ἰσχυλαστικός en oposició a una suposada ciència o filosofia més moderna³², sinó en la condició mateixa d'estudis, d'acadèmic, d'universitari, en oposició a qui no té estudis, però té sentit comú.

Hi ha d'altres traduccions, en canvi, que intenten aproximar-se a l'original en el sentit de crítica universitària. La traducció alemanya de la selecció de Soyter (1959) fa servir el terme d'arrel llatina *Studierte*, que podríem traduir per estudis i que escau molt bé al terme grec. Una cosa semblant fan Löwe (1981) i Brodersen (2016), però la diferència entre ells és que Soyter hi aplica un article determinat, *der Studierte*, que concreta molt directament el personatge, mentre que els altres dos mantenen la mateixa indeterminació gramatical del grec, i per tant, la mateixa universalitat del personatge, *ein Studierter*. Entre els anglesos, alguns directament proposen *professor* o *philosopher*, que transcriu bé la idea de ἰσχυλαστικός i manté la comicitat de l'absurd, però té l'inconvenient que aquesta traducció no escau a tot el centenar d'acudits del *Philogelos*. Com hem demostrat, hi ha molts acudits que deuen referir-se més aviat a la categoria d'estudiant universitari d'últim curs més que no pas de professor consolidat, o que no es refereixen pròpiament a filòsofs, sinó a advocats o oradors. Per tant, és una traducció escaient, però només per a alguns acudits.

Això porta a una altra qüestió: cal traduir sempre el terme de la mateixa manera? La traducció més antiga que comentem fou publicada al s. XVIII en una revista anglesa i atribuïda al Dr. Johnson.³³ Es tracta d'una selecció de vint-i-un acudits, majoritàriament de la categoria de ἰσχυλαστικός, i en realitat reescriu molts dels acudits parafrasejant-los, però sense perdre el sentit de l'original. De totes les traduccions consultades és l'única que encadena un acudit i un altre amb la paraula *another* en lloc del subjecte, de manera que un cop reconegut el caràcter de ἰσχυλαστικός com a *philosopher*, ja no cal repetir el terme contínuament, i crea a més sensació d'unitat de l'obra. D'aquesta manera, fa més lleugera la relació entre alguns acudits. En altres casos (pocs), canvia per *pedant*, i en un cas fa servir alhora el terme *sage* i *philosopher* referit a la mateixa persona (nº 56, traduït a la nota 30).

En anglès, el terme *pedant* és utilitzat per alguns traductors. Segons el diccionari Collins, antigament designava un mestre d'escola, i per això ho devia fer servir

---

³² Això també seria discutible: Llucià és molt àcid contra una manera de fer retòrica que considera inapropiada i antiquada, *Luc. Rh.Pr.* 9 i 17.

³³ Encara que la traducció no va signada, Samuel Johnson era col·laborador i redactor assidu de la revista *The Gentleman's Magazine* i els filòlegs li atribueixen la selecció i traducció d'alguns acudits, així com la breu introducció que els precedeix: Johnson (1741). Cf. Bubb (1920: pp. 105-110) i Beard (2014: 186).

Bubb el 1920, mentre que l'accepció actual és “a person who relies to much on academic learning or who is concerned chiefly with insignificant detail”, sentits que s'acosten tangencialment a l'original grec, que no subratlla, en general, el caràcter primmirat de *ῥσχολαστικός*, sinó el fet que viu en un altre ordre lògic. En canvi, la traducció anglesa (d'anglès americà) que ha tingut més fortuna i ha estat més reproduïda i citada és la que va fer Baldwin el 1983, *egghead*. Es considera un terme sorgit a primeries del segle XX, per designar, amb sentit pejoratiu, un intel·lectual que es dóna molts fums. El diccionari Collins i el Merriam-Webster el defineixen, en registre informal, com a “intellectual highbrow”.³⁴ És apropiat perquè no exclou la referència als estudis, però *ῥσχολαστικός* grec no és ben bé un cregut ni es presenta com a superior als altres, sinó que no toca de peus a terra (tot i pertànyer a una classe social elevada). A més, encara que la figura de *ῥσχολαστικός* pugui ser típica i còmica, no és un terme de registre lingüístic col·loquial ni informal, com sí que ho és el terme anglès.³⁵ En aquest mateix ús molt col·loquial, un autor modern, Michael Hendry (2006), proposa (al costat de *professor*) *poindexter*, un terme que no ha entrat en els diccionaris acadèmics però que designa “one who looks and acts like a nerd but does not possess the super-natural intelligence of a nerd”.³⁶ En aquest cas prima la ruqueria del presumtuós per sobre del caràcter universitari.

En el sentit acadèmic hi ha també la traducció francesa i la castellana que ho tradueixen per *intellectuel* (*intelectual*), un terme prou genèric que engloba diverses professions de lletres i que modernament també pot tenir, en algunes ocasions, un ressò pejoratiu, en èpoques en què s'ha contraposat el discurs obrer al discurs dels intel·lectuals poc acostats a la realitat de les classes populars.³⁷

L'editor alemany del *Philogelos*, Thierfelder, a més de fer una de les edicions de manuscrits més ben valorades, fa una traducció curiosa del mot, que ell mateix explica al pròleg.³⁸ En algun cas fa servir el terme *Scholastikos*, ja comentat, però per a la gran majoria d'acudits recorre al terme antiquat de *Kalmäuser*. És un terme pràcticament en desús, però que correspon força bé a la idea de

---

³⁴El terme fou utilitzat per un partidari de Hillary Clinton durant la primera campanya electoral de Barack Obama, cf <https://www.washingtontimes.com/news/2008/may/09/broken-eggheads-make-no-omelets/> [data de consulta 13 de gener de 2018].

³⁵ Encara que al *Philogelos* no hi ha cap vocatiu, hom s'imagina que en un acudit algú es pogués adreçar respectuosament a un “senyor *ῥσχολαστικός*” mentre que ningú no s'adreçarà directament a un “egghead” anomenant-lo així.

³⁶ Segons <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=poindexter> [data de consulta 30 desembre 2017].

³⁷ Sobretot als anys 70 i 80, en què el terme tenia connotacions classistes i era objecte d'un cert menyspreu...per part també d'alguns intel·lectuals que s'anomenaven progressistes! Cf. Andreassi (2004: 46).

³⁸ Thierfelder (1968: 19).

Ἰσχυλαστικός. Segons el diccionari, designa, amb to pejoratiu, algú que viu molt retirat, o bé algú absort en els seus pensaments.³⁹ El terme és antic, el diccionari de Grimm el defineix com a paràsit o avar, però també com a persona que viu absent i apartada dels altres, absorta en els seus pensaments, i el refereix també als mestres de poble o als mestres auxiliars amb pocs recursos.⁴⁰ El terme és imaginatiu, si bé, com en el cas de l'*egghead* anglès, el registre lingüístic no correspon a l'original. També és original la traducció d'Andreassi (que fa només una selecció d'acudits), quan dona el terme com a *cervellone*, solució que conjuga bastant bé el component acadèmic i la burla displicent.

A més, hi ha cinc casos en què, a la dificultat del terme, s'afegeix el fet que coexisteix amb un altre substantiu molt més concret. El nº 3 parla d'un metge, el 55, d'un εὐτράπελος o espavilat, el 90 d'un sofista i el 258 d'un entrenador, tots ells acompanyats del terme Ἰσχυλαστικός. Tant els metges com els "espavilats" són objectes d'acudits propis i configuren dues categories diferents dins del recull. Els altres dos casos són l'especificació d'una professió a què han dut els estudis. A l'hora de traduir, es planteja el problema de si té funció adjectiva (un sofista que té la qualitat de Ἰσχυλαστικός) o només fa d'aposició (un estudiós que ha arribat a ser sofista, o metge) i, per tant, quina mena d'adjectiu es pot fer servir que sigui adequat tant per al substantiu que l'acompanya com per al context. Les solucions són variades, sovint es recorre a *pedant* o a una perífrasi, i la més significativa és la de Löwe (1981), que en aquests casos tradueix per *weltfremd*, per marcar la distància entre la gent normal i corrent i la insociabilitat activa del personatge.⁴¹

En canvi, hi ha un altre grup de traduccions de l'obra en què la idea d'estudi no apareix i es posa l'èmfasi només en el caràcter de ruc o de ximple del protagonista. D'aquesta manera, l'acudit assoleix un to molt més genèric, perquè es desplaça del personatge típic original per passar a un altre personatge, universal, que és el del babau o l'inútil, però sense tenir les connotacions d'intel·ligència divergent que tenen moltes històries de babaus.⁴²

³⁹ <https://www.dwds.de> [data de consulta 29 desembre 2017], i com a sinònim dona el qui no surt mai de casa, l'estudiant encaparrat, *Stubenhocker*.

⁴⁰ Al segle XIX, època del diccionari de Grimm. L'etimologia és incerta, es diu que procedeix de Kalmus, *calamus*, i el segon terme es faria per analogia amb altres mots semblants, o bé a partir de *colere Musas*, cosa que sembla més improbable. Cf. Grimm (1854). *L'editio princeps* de 1605, escrita a Heidelberg en llatí, ja es refereix a la paraula alemanya en relació amb l'Ἰσχυλαστικός i l'explica a partir de *calamus*.

⁴¹ El nº 55, que traduïm a la nota 25, és conflictiu en totes les traduccions, per aquesta barreja de categories, cosa que demostra que Ἰσχυλαστικός no és un caràcter tan anònim com sembla. Thierfelder (1968), excepcionalment, tradueix per *witziger Student*, perquè, entenem, seria una contradicció barrejar *witzig* i *Kalmäuser*.

⁴² Andreassi (2004: 46) explica molt bé com s'originà el canvi de sentit. Tanmateix, en contra del que diu gairebé tothom, insistim que el terme mai no va arribar a significar exclusivament babau, sinó que sempre va conservar l'ambivalència entre el món acadèmic i la personificació

En aquest sentit, el galleg i el portuguès utilitzen termes com *paspán* o *paspalho*, definits com a “personatges amb poca intel·ligència”.⁴³ La traducció portuguesa fa servir termes diferents segons els acudits, sense que hi hagi, almenys aparentment, cap criteri definit per fer-ho, però tots els termes tenen el mateix sentit de babau o ruc: *paspalho*, *idiota*, *imbecil*, *pataroco*.⁴⁴ L’anglès *idiot* o *numbskull* estan en la mateixa línia, de subratllar la niciesa del personatge, sense que aparegui per enlloc el caràcter acadèmic. Podria tractar-se perfectament d’una persona sense estudis o amb problemes d’aprenentatge. Una petita variant és la que ofereix *Student dunce*, que uneix les dues coses: *dunce* és una deformació burlesca del nom de Duns Scotus i la manera de ridiculitzar els seus deixebles,⁴⁵ i el traductor hi afegeix *Student*, que ja és una presa de posició sobre el tipus de feina que fa *ἰσχυρολαστικός*, malgrat que no es pot adaptar a tots els acudits per igual.

En català només hi ha una traducció, parcial, dels acudits del *Philogelos*, la que va publicar Lluís Segalà (1913) a la revista setmanal *Catalunya*. Es tracta d’un recull de 22 acudits (de les diverses categories), i fa servir el terme *bajà* per designar *ἰσχυρολαστικός*. No hi ha cap element, en la traducció, que faci pensar en l’origen acadèmic del personatge, de manera que se’n perd part de la comicitat.⁴⁶ En tots aquests casos, la tradició popular que identifica *ἰσχυρολαστικός* amb un inútil fa oblidar que, simultàniament, coexistia un valor erudit i tècnic del terme que li donava, precisament, la gràcia en la facècia.

Perquè, per molt que es digui que és un personatge típic i anònim, *ἰσχυρολαστικός* no és l’encarnació del babau intel·ligent. El *Philogelos* no presenta una oposició entre un home il·lustrat i un *trickster* que té més recursos pràctics i astuts, com és el cas d’Isop o de les històries de *pícaros*, o de qualsevol acudit en què triomfa el babau amb el sentit comú enfront del savi.⁴⁷ No és el món a l’inrevés ni la crítica a través de la subversió del llenguatge. *ἰσχυρολαστικός* no

del ximple, i era el context, seriós o còmic, el que determinava pròpiament quin dels dos sentits era prevalent.

⁴³ *Diccionario de la Academia Gallega*, “Que se asombra por nada, que permanece sen saber que facer, sen entender o que lle din ou sen dar mostrás de atención. Que amosa pouca disposición ou intelixencia”, <http://academia.gal/diccionario/>, o bé, en portuguès, “paspalho, O mesmo que paspalhão. Diz-se da ou pessoa inútil, tola. Indivíduo insignificante. Diz-se do ou sujeito vaidoso, pretensioso”, segons <https://www.dicio.com.br/>. [Data de consulta 29 desembre 2017].

⁴⁴ Que vol dir “idiota, parvo”, <https://www.dicio.com.br/pataroco/> [data de consulta 29 desembre 2017].

⁴⁵ És el que diu el diccionari de Merriam-Webster, que en dona la primera aparició el 1570, i ho defineix com a “slow-witted, ignorant person”.

⁴⁶ I fins i tot en algun cas perd l’exactesa de l’original: Segalà tradueix el n° 55, (vegeu la nota 25) com “un bajà”, i obvia l’adjectiu *εὐτράπελος*, perquè seria incoherent parlar d’un bajà espavilat.

⁴⁷ En realitat, la situació es produeix a la inversa, hi ha un acudit (n° 47) en què precisament algú sense estudis—un masover—pren el pèl a *ἰσχυρολαστικός* (traduït a la nota 26).

és Isop, ben al contrari, són els deixebles que acompanyen Xanthos i l'aplaudeixen.⁴⁸ Per tant, en les traduccions que reconeixen només la ximpleria de *ῥολαστικός*, el babau fa allò que s'espera que faci un babau, és a dir, no encertarla, equivocar-se, i així es perd bona part de la comicitat basada en el contrast entre el nivell d'estudis i la inutilitat pràctica. Riure's d'un neci té poca gràcia i avui dia pot resultar fins i tot incòmode, riure's d'un savi, ahir i avui, fa gràcia i, a més, permet, indirectament, qüestionar l'ordre establert, que és una de les funcions de l'humor.⁴⁹

Si només es tractés d'acudits de babaus, al *Philogelos* se'n troben molts més. Hi ha un gran nombre d'acudits dedicats als habitants d'Abdera o de Cimes, personatges que són tan taujans com els *ῥολαστικοί*. Aquests representen un tipus d'acudits existents en totes les llengües, en què hi ha un poble (geogràficament situable, propi o estranger) que concentra tota la ruqueria del món. Són els acudits espanyols de Lepe, els francesos dels "belges", els alemanys dels "Ostfriesen" o l'expressió catalana que, d'algú que no entén res, diu que "ve d'Arbeca". Si es tractés només de babaus, no hi hauria diferència (i de fet hi ha algunes variants d'acudits que s'atribueixen a una o altra categoria o algun abderita que també és estudiós). És cert que es parla molt del caràcter universal d'aquests acudits i de la gran quantitat d'històries semblants que es troben en moltes llengües al llarg dels segles, amb altres protagonistes⁵⁰, però al nostre parer aquest és, precisament, un argument per subratllar les diferències i les particularitats de cada context i època, més que no pas les similituds o repeticions. El que fa riure no és la historieta en sí, és l'aplicació a un tipus de personatge amb qui hom es pot sentir més o menys identificat, ja sigui perquè hom mateix hi pertanyi, ja sigui perquè formi part d'un grup contra el qual es té més o menys recel, o que desperta enveja.

Quan parla d'*ῥολαστικοί*, el *Philogelos* no parla només de babaus, parla d'universitaris que no hi toquen gens, que no tenen sentit comú i que no saben anar per la vida, malgrat la posició social i els estudis. Parla de persones que, en el context antic, tenen més oportunitats i més recursos econòmics i també mentals que la resta de la societat, i per això són objecte de crítica, encara que les facècies que se'ls atribueixin puguin ser més o menys intercanviables.

---

⁴⁸ Aquí el terme és traduït normalment per "deixebles", traducció encertada perquè són els qui pertanyen a l'escola del seu mestre Xanthos. L'oposició entre la rigidesa mental dels deixebles i la poca imaginació del mestre, d'una banda, i l'astúcia enginyosa i pràctica de l'il·letrat Isop, de l'altra, és el nucli d'aquestes narracions de la *Vita Aesopi* i posen de manifest la ironia vinculada al terme *ῥολαστικός* que ja hem comentat, en consonància amb el sentit del *Philogelos*.

⁴⁹ Reich (1903) i Andreassi (2004) 46 evoquen la figura del *Dottore* a la *Commedia dell'arte*, en aquest mateix sentit còmic, com a personatge típic.

⁵⁰ El millor estudi sobre la tradició de l'humor del *Philogelos* en altres llengües i èpoques és el d'Andreassi (2004: 71-126).

Creiem, per tant, que, en una traducció, convé recollir la tensió entre el suposat prestigi acadèmic i la ruqueria inherent a *ῥσχολαστικός*. En primer lloc, creiem que convé traduir cada acudit amb flexibilitat, segons el tipus d'activitat que faci *ῥσχολαστικός*, distingint entre estudiants i professionals, i adaptar el terme de manera que no se'n perdi l'ambivalència i la comicitat que se'n deriva, sempre mantenint el caràcter típic, però adequant-lo al context que es dedueix de la història. En segon lloc, convé triar, en cada cas, el terme adequat, sabent que no n'hi ha cap que satisfaci plenament l'ambivalència de l'original. El català té unes quantes paraules que ridiculitzen el savi massa meticulós, poc pràctic o bé cregut: mestretites, setciències, saberut, lletraferit... Es pot recórrer a la traducció més neutra d'intel·lectual o erudit, o estudiant, segons els casos, però de cap manera, entenem, no es pot perdre la referència al món acadèmic. El caràcter babau ve de la història mateixa, no del terme que designa el protagonista, terme, però, que desperta en el lector (o l'oient) l'expectativa d'un acudit sobre falta de lògica, o inutilitat pràctica, i per això provoca hilaritat. La crítica burlesca del món universitari recorre totes les èpoques i molt sovint és adobada pels mateixos protagonistes.⁵¹ Per això, ahir i avui, aquests acudits d'universitaris encara fan riure, i potser també encara fan pensar.

BIBLIOGRAFIA

- ANDREASSI, M. (2004), *Le facezie del Philogelos. Barzellette antiche e umorismo moderno*. Ed. Pensa Multimedia, Lecce.
- ARVANITI, M. (1999), *Philogelos*, Exantas Ekdotikí, Atenes.
- BALDWIN, B. (1983), *The Philogelos or Laughter-Lover*, J. C. Gieben, Amsterdam.
- BEARD, M. (2014), *Laughter in Ancient Rome*, Univ. of California Press, Oakland.
- BERG, W. (2008), *Philogelos. The Laugh Addict*, Yudu Media, London <http://publishing.yudu.com/Library/Au7bv/PhilogelosTheLaughAd/resources/index.htm?skipFlashCheck=true> [data de consulta 28 desembre 2017].
- BOISSONADE, J. F. (1848), *G. Pachymeris Declamationes XIII quarum XII ineditae. Hieroclis et Filagrii Grammaticorum Philogelos longe maximam partem ineditus*, Dumont & Leleux, París.
- BRACCINI, T. (2008), *Come ridevano gli antichi. Philogelos. Il nuovo Melangolo*. Gènova.
- BRACCINI, T. (2016), "Ridere del sacro. Sul vocabolario religioso del *Philogelos*", en *Estudios sobre el vocabulario religioso griego*, Calderón, E.; Perea, S. (eds.), Signifer Libros, Madrid-Salamanca, 11-25.
- BREMMER, J. (1997), "Jokes, Jokers and Jokebooks in Ancient Greek Culture", en *Cultural History of Humour*, J. Bremmer & H. Roodenburg (eds.), Cambridge University Press, Cambridge, 11-28.

---

⁵¹ Al llarg de la darrera dècada, he sentit més d'un cop, a la Universitat de Barcelona, com algun càrrec acadèmic (de ciències) es referia a "aquests savis de Vilatrista", parlant de professors de lletres que feien propostes delirants i solipsistes, sense cap sentit de la realitat ni de la política universitària. No crec que la persona que ho deia conegués de primera mà l'obra homònima de Rusiñol, on certament queden en ridícul els lletraferits.

- BRODERSEN, K. (2016), *Philogelos. Antike Witze*, Marix Verlag, Wiesbaden.
- BUBB, CH. C. (1920), *The Jest of Hierocles and Philagrius*, The Rowfant Club, Cleveland.
- CLOUSTON, W. A. (1888), *The Book of Noodles: Stories of Simpletons; or Fools and their Follies*, Elliott Stock, Londres.
- CROMPTON, D. (2010), *A Funny Thing Happened on the Way to the Forum. The World's Oldest Joke Book*, Michael O'Mara Books Limited, London.
- DAWE, R.D. (2000), *Philogelos*, Bib. Teubneriana, K.G. Saur, Munic.
- EBERHARD, A. (1869), *Hieroclis et Philagrii Facetiae*, Ebeling&Plahn, Berlín.
- [EDITIO PRINCEPS] (1605), *Hieroclis Philosophi Facetiae de priscorum studiosorum dictis et eactis ridiculis, nunc primum editae cum notis atque variis variorum auctorum characteribus et notationibus scholasticorum*, Ladenburg.
- GONZÁLEZ SUÁREZ, M. (2010), *Philógelos (El chistoso)*. Ediciones Clásicas, Madrid.
- HANSEN, W. (1998), "The Laughterlover", en *Anthology of Ancient Greek Popular Literature*, Indiana Univ. Press, Bloomington & Indianapolis, 272-282.
- HENDRY, M. (2000-2006), *Ioci Antiqui* <http://www.curculio.org/Ioci/index.html> [data de consulta 27 desembre 2017]
- HOLT, J. (2008), *Stop me if you've heard this. A History and Philosophy of Jokes*, W.W. Norton, Nova York-Londres.
- [JOHNSON, S.] (1741) "The Pedants, or Jest of Hierocles", *The Gentleman's Magazine*, vol. XI, Edw. Cave, Londres, 477-479.
- KASTER, R.A. (1984), "A Schoolboy's Burlesque from Cyrene?" *Mnemosyne* 37 (3-4) 457-458.
- LÖWE, G. (1981), *Hierokles & Philagrius. Philogelos oder der Lach-Fan*, Köhler & Amelang, Leipzig.
- ORTIZ GARCÍA, P. (1993), *Arriano. Epicteto, Disertaciones*, ed. Gredos, Madrid.
- REICH, H. (1903), *Der Mimus. Ein litterar-entwicklungsgeschichtlicher Versuch*, Bd.1 2T., Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.
- ROUECHÉ, CH. (2004) [ala2004] *Aphrodisias in Late Antiquity. The Late Roman and Byzantine Inscriptions* <http://insaph.kcl.ac.uk/ala2004/index.html> [data de consulta 13 gener 2018]
- SEARA PAZO M.; SOTO FERNÁNDEZ, O. (2016), *Hierocles e Philagrius. Philogelos (O amante da risa)*, Rinoceronte ed., Cangas do Morrazo 2016.
- SEGALÀ, LL. (1913), "Del *Philogelos* de Hierocles i Filagri", *Catalunya* (revista setmanal), 320 (20 desembre), 695.
- SOYTER, G. (1959), *Griechischer Humor von Homers Zeiten bis heute*, Akademie-Verlag, Berlín.
- THIERFELDER, A. (1968), *Philogelos. Der Lachfreund, von Hierokles und Philagrius*, Heimeran Verlag, Munic.
- TROCA PEREIRA, R. M. (trad.), (2013) *Hiérocles e Filágrío. Philogelos (O Gracejador)*, Coimbra Univ. Press, Coimbra.
- WEEBER, K.W. (2006), *Humor in der Antike*, Reclam, Stuttgart.
- WINKLER, J. J. (1985), *Autor and Actor. A Narratological Reading of Apuleius' Golden Ass*, Univ. of California Press, California, 160-164.
- ZUCKER, A. (2008), *Va te marrer chez les Grecs. Philogelos. Recueil de blagues grecques anciennes*. Mille et une nuits, éd. Fayard, París.